

Donedative Okrest 1907.

REFERRAL PRAISE Y.

L. 11117.50

КАРОЛЬ КАВЦІКІ.

НАРОДНІСТЬ І Ї ПОЧАТКИ.

З додатком

В. Будзиновського.

~~164092~~

Ціна 25¢

НАКЛАДМ ВИДАВНИЦТВА

наукових книжок

"ГОЛОС ПРАВДИ"

207 E. 10th St.

New York, N. Y.

1918

КОЖДИЙ РОБІТНИК ПОВИНЕН ЧИТАТИ
ЩО ДНЯ КРІМ ДРУГИХ ГАЗЕТ,
СВОЮ РОБІТНИЧУ ГАЗЕТУ

„РОБІТНИК”

Предплата:

В Злучених Державах і Канаді

На рік	\$4.00
На 1/2 року	\$2.25
На 3 місяці	\$1.50

В місті Клівленд

На рік	\$6.50
На 1/2 року	\$3.75
На 3 місяці	\$2.50

Ціна поодинокого числа в Клівленд і в
інших містах Злучених Держав
та Канади 2 центи.

„ROBITNYK”

2335 W. 11-th Street Cleveland, Ohio

КАРОЛЬ КАВЦКИ.

27.467

Львів. Бібліотека
АН. УРСР

НАРОДНІСТЬ І Ї ПОЧАТКИ.

З додатком

В Бугзиновського.

164092

164092
"HOLOS PRAWDY"

Published by "HOLOS PRAWDY"
207 East 10th Street,

(BOOK STORE)

119 East 7th Street, New York

"HOLOS PRAWDY"
New York, N. Y.

— Book Publishers —
(BOOK STORE)

119 East 7th Street, New York

Львівська державна
наукова бібліотека

№

2870

I.

Доки єдність крові була спійлом, що лучила людей в єсуспільности, нація в нинішнім значіню слова не існувала. Замість націй стрічаємо племена, котрі ділять ся на роди. Се, чи яка особа належить до якогось племені, зависіло тоді від свояцтва, а не від замешканя в тій або иньшій місцевости. Доперва, коли яко жерело удержаня, починає в племені переважати рільництво, племя переходить до осілого способу житя. Доперва тоді члени племені (зглядно роду) стають ся мешканцями означеної території. В той спосіб утворені малі громади підлягали первістно так на спільности походження, як і на спільности рільної праці.

Ті громади вистарчали первістно кожда для себе і економічно були цілковито независимі від внішнього сьвіта, цілком так, як давнйші номадизуючі племена і роди. Спільна власність землі разом з городами і полями, котрі з часом перейшли на приватну власність, давали средства до житя. Одні плоди давала ріля, иньші — годівля худоби; окрім того збирано добич з польованя і риболовства. Сирий материял (дерево, вовну, шкіру і т. и.) перероблювано в самій громадї, чим займали ся по-

динокі родини або спеціальні ремісники. Окрім люксових предметів, не побирає нічого з поза громади.

Результатом того було цілковите замкнене громади в собі самій. Рідко коли, лише під впливом дуже великого небезпеченства, ті громади лучили ся з собою в солідарнім співділаню, але коли небезпеченство минуло, звязь розпадала ся. О національній єдності між сусідніми громадами не могло бути бесіди, навіть національний язык не існував. Економічне відокремлене сприяло витворюваню і істнованю множества ріжних говорів а навіть ріжних языків у сусідних племен і еуспільностей.

Німецькі учені і політики жалують ся на питомий „індивідуалізм“. через котрий кожний Німець ставить свою особу понад національний інтерес і в той спосіб витворює пануюче до сеї пори між Німцями роздроблене і незгоду, та що се дасть ся виказати від часів Армінія аж по нинішній день. Але се роздроблене не є цілком расовою ціхою Німців. Оно знаходить ся в кождім народі, котрого економічний розвій не переступив певної границі. Се зявиско не має нічого спільного з „індивідуалізмом“, бо оно тим визначнійше, чим сильнійше спійло, що вяже членів громади, чим сильнійший первістний комунізм.

Доки дрібні комуністичні громади вистарчали самі для себе і не існував ніякий спільний інтерес, що присилював би їх увійти в більш зносини з собою, доти не було нації.

З поміж чинників, що довели до такої звязи, на першім місци треба поставити три, з котрих один є все присутний і ділає разом з якимсь иньшим або й двома прочими в тім

самім напрямі. Але всі они суть результатом розвою продукційної системи. Ними суть: з одного боку перевага *внїшних ворогів*, з другого — *природи*. Обом впливам малі громади не годні були оперти ся власними силами. Вкінці третим і по нашій думці найважнїйшим чинником є *товарова продукція з вимїною товарів*.

Доки племя вело номадизуючий спосіб життя і удержувало ся головню з польованя, риболовства або годівлі худоби, потреба союза з иньшими племенами в ціли оборони перед внїшними ворогами була дуже слаба. Рідко коли посїдало оно великі богацтва, на котрі сусїдам варто би лакомити ся; спори о право польованя і пасовиска або пімста за убитих товарищів, були головним жерелом борб. Рідко також коли яке третє племя було заїнтересоване в тих спорах, окрім безпосередних учасників. Відвагою і оружиєм воюючі сторони були майже рівні собі, не богато також ріжнили ся числом населеня. Коли яке племя було слабше, могло вимігнувати в дальші області, бо ще не було привязане до землі.

Все те змінило ся, коли рільництво стало ся головною продукцією. Рільничі суспільности перенесли ся з лісистих верхів в долини над ріками, де земля була пліднїйша. Там осїдали, богатїли, людність збільшала ся разом з числом племен, замешкуючих означені території. Але незадовго показала ся відворотна сторона такого стану річи. Зріст богацтв заохочував сусїдних диких номадів до рабунків і нападів. Тимчасом осїлий рільник був безборонною істою. Отверта рівнина не посїдала природних средств оборони так як гірські, покриті лісами околиці. Вправне уживине уружя, зручна їзда

на кони і т. и. були у диких номадів конечно потрібним услівем самого удержання, працю ко-ло рілі, лишали жінкам. Протівно, для хлібо-роба воєнні вправи були перервою в роботі; через те він посв'ячував їм менше часу як номади і тому був в гіршім положеню як ди-кий наїздник.

В наслідок того бачимо, що повстаючі рільничі народи суть так часто виставлені на напади номадизуючих рабівників. Що Німців стрітило зі сторони Гунів, Аварів, Мадярів і Норманів, те саме діяло ся в Хінах, Індиях, Єгипті, Мезопотамії в протягу соток а навіть тисячів літ. Загрожені в своїм істнованю гро-мади були змушені до обопільного союзу проти спільного ворога і віддання своїх оружных сил під команду одного союзного вождя. Чим ча-стійші були наїзди, тим більше усталював ся союз і власть союзного вождя лишала ся та-кож на час мира. Союз віддільних суспільно-стей дєржить ся сильнійше, відносини між ни-ми стають ся частійші, говори зближають ся до себе, з'являє ся почуте солідарности, загально-народні почування зачинають протиставити ся застїнковим, народний язик — місцевим гово-рам, а центральна власть — партикуляризмови. Все те — *зарід* нації.

Ще сильнійше ділає у деяких племен инь-ший чинник, іменно спільна борба з силами природи.

Рільничі племена, коли зійшли з гірських лісів на степи і там поселили ся, попали в за-виевність води і ріки. Ту послїдну уважано за Бога, що ніби цілком довільно обдаровував сво-єю ласкою або карою. Повінь нищила нинї всі надії рільника, а по кількох місяцях робив те,

саме брак дощу. Безсильні люди зразу молили ся, але відтак досвід показав успішніші средства. Достережено певну правильність в повертаню посухи і повени і викрито, що ті зявиска були в звязи зі змінами в укладі звізд. Рівночасно люди научили ся упорядковувати стан води греблями і каналами. Але така регуляція вимагає цілевого співділання всіх мешканців над даними водами. Як борба з внішнім ворогом, так і борба з рікою витворювали спільність між окремими громадами. Кожда віддавала свої робучі сили під прикази спільного заряду і центральної влади. В такій то іменно дорозі творили ся зароди народної солідарности.

Цивілізация розвинула ся в Європі не здовж великих рік, як на Сході, бо посухи і повени навіть нині не виступають тут з такою силою, а тим менше робили се в давних часах, коли ліс покривав горби і упорядковував стан рік. Спільна борба з рікою вплинула отже на злуку головно на Сході. Здаєть ся, що вона була там найважнішою причиною повстання старинних цивілізацій. Подане заховало память тих часів.

Менес уходить за основателя єгипетської держави. Геродот оповідає по словам єгипетських священиків, що Менес загородив Ніль греблею, сто стадий довгою і в той спосіб при- силував ріку покинути старе русло здовж лі- бійського пасма гір. Відтак, коли земля відго- роджена греблею висохла, побудував на ній місто Мемфіс. На північ і захід від міста, Ме- нес викопав озера і наповнив їх водою з ріки. Були се величезні збірники, до котрих відпли- вала вода підчас повени і з котрих наводню- вано поля в часі спеки.

В Хінах, подібно як в Єгипті, історія держави датує ся від упорядкування рік. Мензій, один з писателів після Конфуція оповідає: За часів Яна, коли держава не була ще упорядкована, ріки повиступали з русла і привели загальну повінь. Зіле і дерева покрили всю землю, всюди було множество птахів і диких звірів. Не виросло і пять польних овочів; птахи і дикі звірі виперли чоловіка. Дороги видоптані стопами звірів і сліди ніг птахів перехрещували ся на кождім кроці Середньої держави. Ю (основатель держави) відграничив девять ріжних рукавів ріки Го, вичистив русла рік Тсі і Та і завів їх до моря. Отворив горло для ріки Ю і для ріки Ган, упорядкував хід рік Гвай і Ші і звернув їх до ріки Кян. Коли все те викінчено, доперва тоді населене Середньої держави могло знайти поживу.

О державах, що існували в долинах Євфрата, Тигра і Гангеса, знаємо, що будівлі, котрі мали на цілі упорядкування рік, становили материяльну основу їх існування. Удержуване гребель і каналів було найважнішим обовязком пануючого. Англійці цілковито занедбували до недавна виконуване сего обовязку. Результатом був голод і пошести. В тій справі Е. де Варен пише: „Давні раяги Індій, як також афганські і монгольські побідителі, хоть часто жостоко поступали з поодинокими особами, бодай супротив товпи зазначили своє пановане добродійствами, іменно гідними подиву будівлями, котрі ще нині стрічаємо на кождім кроці і котрі виглядають, як діла велитів... Під небом, одностайно погідним, в протягу 7 — 8 місяців, в кліматі, при котрім земля не родить з протягу пів року і там, де не було періоду

дичних повеней, рільництво могло існувати лише під уелівам винайденя або побудованя ставів в високо положених місцях, з котрих мож би було, як з величезних резервоарів спроваджувати воду для наводнюваня землі... Всі пам'ятники і будівлі для публичного ужитку в Індиях походять від місцевих владик. Східно-індійська компанія не вишукала ані одного жерела, не викопала ставу, не провела каналу ані не поставила мосту для своїх індійських підданих... Не лиш не сотворено нічого нового; але навіть позволено упасти старому. Разом зі ставами і каналами щезла культура і людність, край перемінює ся в пустиню“.

Англійське панованє не опирало ся на економічній потребі, але на військовій перевазі.

Спільна борба з рікою і з виїшнім ворогом вела ся рівночасно — одна скріпляла впливи другої. Та проте оба ті чинники не сотворили національного життя в нашім розуміню слова, бо не підкопували економічної независимости громад і позволяли їм існувати в їх ексклюзивности.

Анархісти фантазують о федерації автономічних громад*) Кожда громада повинна газдувати у себе независимо; для переведеня праць, до котрих громада (або група громад) не доросла, громада буде лучити ся з иньшими в вільні спілки. Тепер бачимо, що сей взір не є ідеалом будучности, але противно, спадщиною по дуже давній минувшості. І не лична свобода горожанина, але азійський деспотизм витворив ся з тої первісної автономії.

*) Представителем того напрямку був у нас М. Драгоманів. Гляди «Громада» ч. I. і «Вільна Спілка».

І дійсно. Чим частійше повторяла ся борба з виїшнім ворогом, чим сильнійші були заходи викликані потребою регуляції рік, тим сильнійше кріпшала сила і значінє центральної власти в протиставленю до поодиноких громад. Звичайно, о скілько нам се здаєть ся, она діставала ся не віддільним одиницям, але одній зі звязкових спільностей, котра знаходила ся в вигіднім положеню. Такою був приміром Мемфіс, положений коло греблі Нілю і резервоарів, або також иньшої, що посідала винятково користні услівя. Така громада ставала ся столицею.

Данини в формі роботи і продуктів, призначених до удержання робітників, усталили ся і прийшло до того, що віддавано їх, хоч виконувані роботи вже не вимагали їх в такій степени. Рівночасно росло число і населенє поодиноких суспільностей, бо наводнюване робило землю що раз пліднійшою. Поволи витворив ся надмір робучої сили і средств до життя, котрим центральна власть розпоряджала довільно так, як сего вимагав її інтерес.

Конечність працювати на себе устала для неї. Виступає аристократія, зложена, відповідно для своїх цілей, з вояків, архітектів або астрономів. Як величезний був часами той надмір робучих сил і продуктів, які вона посідала, бачимо ще нині по декотрих її ділах, приміром пірамідах.

Очевидно, що сей розвій не ішов спокійною дорогою. Центральна власть старала ся вишрубувати до найвисшої степені данину з поодиноких суспільностей, а ті, противно, стреміли до її зниження, а властиво до удержання на висоті, яку визначило звичаєве право. Однак ніхто не мав о знесеню центральної власти,

бо се було би атентатом на ціле економічне жите суспільности.

Ціле п'ятно східної культури знаходить в тім своє вияснене. Віддільні сільські громади живють власним житєм; властиві їм методи продукції не змінюють ся цілими тисячами літ і через те їх суспільна організація лишає ся однаковою. Рільники живуть в вічній одностайности, віддають десятину і роблять панщину, як се робили їх діди, та не журять ся тим, що діє ся з їх данинами. Одна їх жура була в тім, щоби тих данин не підвищувано, та щоби потрібні будівлі були в добрім стані. Їм також однаково, як султан або шах поступає з своїм окруженем, чи він кровожадний або лагідний, скупий або марнотратний, розпустний або аскет. Але коли своїм недбальством зруйнує греблі і канали, або буде підносити данини, тоді сільска чернь зачинає бурити ся і коли тільки проявиться який претендент, гуртують ся коло него і помагають ему здобути власть.

Такий є зміст бунтів на-Сході. Не іде там о форму ряду і здобуте політичної власти селянською верствою, але тільки о особу шаха, о менші або більші данини. О раций самого уряду, ніхто не сумніває ся. Се конечний наслідок місцевих відносин економічних. Центральна власть є конечна, коли продукція має бути дальше ведена. Так само є она з самої натури річи не відвічальна, бо не стоїть на чолі одного народу, але комплексу громад, з котрих одна не журить ся другою, але кожда має власну автономію і є цілком незалежним, — після ідеалу анархістів.

Старинна отже аристократія, та властителька центральної власти з вождом на чолі—

часто цілком номінальним, не дуже удачно названа кастою вояків і священників, завдячує своє повстання економічній конечности. Наші поверховні історики цивілізації звичайно розповідають се з такими подробицями, як коли би самі при тім були, — що первісну рівність знівечено, бо найсильніші зійшли ся і сказали: „мусите нас слухати, инакше поубиваємо вас!“ відтак знов наймудріші зійшли ся і сказали: „видумаймо пересуди, за помочию котрих будемо обманювати і визискувати глупу чернь!“ Ті нужденні овочі „дослідів“ уступають тепер перед другою, не менше нужденною теорією подбою, пояенюючою повстання суспільних класів тим, що одно плем'я завойовувало територію другого, підбивало его і ставало ся аристократією.

Нема ніякого сумніву, що побідоносна аристократія держав Сходу була і є часто чужоплемінна. Але якесь плем'я здобувало лиш се, що вже істнувало і могло заволодіти центральною власттю доперва тоді, коли та послідна випередила підбій своїм істчованем. Коли наїзники разом з властею приймали також обовязки тої власти, нарід зносив терпеливо чужоплемінне панованє, бо в ґрунті річи, нічо не змінило ся. Обі верстви, пануюча і утиснена зливали ся з часом в одноцілий нарід, бо однаково були частинами того самого економічного організму.

Але коли побідивше плем'я не сповнювало обовязків центральної власти і хотіло лише панувати на подбою, ставало ся чимось дійсно чужим, против чого вибухав бунт на кождім кроці, аж доки его не усунено, або нарід не змарнів.

Египтяне терпіли спокійно численні пановання наїздників, але з Гіксами бороли ся очайдушно, бо они прийшли до власти як раз в той спосіб, як то собі наші історики уявляють повстання аристократії. Товпи Бедуїнів впали до Египту і поступали з тим краєм, як з підбитим. Уміли визискати его, але не доросли до того, щоби рядити і довели населене до енергічного а побідного опору. Троха подібний примір дає нам історія Норманів. Цілі століття рабували безборонний християнський Захід, але нігде не уїрунтували своєї власти. Вперед муїли уцивілізувати ся і научити обовязків, що тяжіли на феодалних панах і доперва тоді повело ся їм опанувати на стало ті краї, котрі доси лише грабили (північно західну Францію і Англію). Але рівночасно они зливають ся також з підбитим населенєм в один нарід і перестають бути чужими заволоками.

Однак тяжко заперечити, що денебудь центральна власть впадала в руки наїздників, она викристалізовувала ся скорійше і сильнійше, як в краях, в котрих она була власністю одної з союзних груп. Голий факт подбою нігде не сотворив центральної власти.

Аристократія в уцивілізованих державах Сходу разом зі своїм окруженєм цілком не уважала себе за щось чужого; противно, она рбздувала огонь всякого життя народного, о скілько він в загалї горів. Она розширювала вузкі сьвітогляди громади і уміла бути не лише панею, але і представительною цілості. Сотворила одноцілу мову і народну літературу, філософію і штуку. Сей однак живчик народного життя був лише у малої частини цілого загалу, лише у аристократії, у мешканців сто-

лиці і між вільним міским населенем. Певільники були виключені, а для рільника цілий сьвіт замикав ся, як давнійше, в сільській громаді. Щоби повстало національне житє в теперішнім значіню того слова, мусіла вперед розпасти ся громада, а всі економічні інституції, що посередничили між одиницею а народом, розлізти ся.

* * *

Розклад первісного громадского житя зачав ся від хвилі, коли продукція товарів і товарова виміна дійшли до певної висоти. Але і тоді повинні були істнувати певні услівя, конечно, щоби витворила ся сучасна нація. Насамперед, торгівля товарами мусіла дійти до певної степені розвою і покликати до житя окрему клясу: *купців*. На Сході стало ся се ранійше, як в Європі. Виміна товарів розвинула ся там головно в осідку центральної власті, бо нагромаджені в столиці робучі сили і средства до житя позволяли на збиток. Ремісники зіздили ся тут зі своїми витворами, а купці привозили заграничні вироби і брали в заміну краєві. Зріст богацтв в осідку центральної власті приманював також жадних рабунку сусідів, але центральна власть розпоряджуюча численними робітниками і маючи архітектів, боронила ринок мурами. Се оборонне становиско вело за собою ще більший розвиток торгівлі і промислу, а коли окрім того місця перехрещували ся торговельні дороги, місто ставало ся в короткім часі велике і сильне.

Але цілий сей розвій не вибігав поза міські мури і опирав ся на зверхництві централь-

ної влади над людию. Чим менше рільники дбали о се, що діє ся з відданими данинами і доки по давньому сповняли свої обовязки, тим менше обходив їх і зачіпав економічний розвій, що виріс з доручуваного властям продукту. Тому то, в старих державах Сходу, торгівля і міський промисл вже перед тисячами літ стоять на незвичайно високій степені (деякі галузи єгипетського промислу нині ще уходять за взірцеві), з другої знов сторони стрічаємо по нинішній день в тих самих краях первістну комуністично-рільничу суспільність в цілій повни, о скільки она не розпрягла ся під впливом європейського капіталізму. Тимчасом в Європі торгівля товарами і товарова продукція поділяла інакше. Тут не було могутньої природи, на котрої поборюване і поконане була би потрібна сильна центральна власть, природа не була богата в плоди, котра рільникови запевнювала би високу видатність его праці. Убожество землі не манило великих неприятельських армій, а коли они часами впадали, в такому случаю сама чисельність війська губила ворогів, малою видайністю краю. Примір того бачимо на Греції і наїзді Персів.

Не було тут елементів, що в долинах великих рік Сходу зробили могутні деспотичні держави і запліднили в столицях торгівлю і промисл. Європейські міста розвивали ся поступенно під впливом зносин зі Сходом, але зате торгівля і товарова продукція, коли зашла на Захід, зробили глибокий вплив на цю велику націю і спровадили переворот в цілій суспільности.

Хоть се цікава річ, не будемо говорити о тім, в який спосіб той вплив уформував ся

в клясичній старині, лише зазначимо, що з одного боку розвій ішов тут тою самою дорогою, як пізнійший з середніх віків; з другого знов боку, що не здужав, як і на Сході, витворити національного життя в повнім значіню того слова. Він що правда нівечить первістну громаду на клясичнім Заході, але з нею руйнує також цілу суспільність, бо не дає їй нової а тривалої підстави. Разом з упадком громадкої ексклюзівности, поступенно іде тут завмирання самої суспільности, котра звільна стає ся трупом. Возьмім приміром Рим Цезарїв. Невільництво унеможливило існування вільного робітника в народі. Сам нарід малів що раз більше — коли тут вільно говорити о народі! — аж замінив ся в банду експлоататорів: вельможі і підлої черни, богачів і „люмпенпролетарияту“.

Середновічна еволюція довела до чогось цілком відмінного, бо видала з себе новочасну націю. Тому то мусимо придивити ся ближше сему історичному процесови.

* * *

Генеальогічною підставою були: селяньська і ремісничя продукція в нутрі марки (общини). Марка була так само як гіндуска сільська громада, автономічною цілістю, економічно незалежною і виключаючою все чуже. Міска середновічна комуна виросла з марки.

Як на Сході, так само в середновічній західній Європі, сільські громади під впливом боротьби з внішніми ворогами лучили ся в великі „держави“. Але діланє тих впливів було слабше, як на Сході. Окрім того на розвій ділала римська традиція, котра спочивав вже в самім

зароді середньовічних держав. Не було тут так сильної центральної влади, як на Сході і продукт, побираний пануючими класами за їх діяльність: заступуване селян в військовій службі і в управі краєм, не був так значний. Однак він побільшував ся звільна під впливом прозябаючої торгівлі з Італією, пізнійше з Візантією і зі Сходом, а також завдяки ремісничій продукції товарів.

На дворах сьвітських панів і в оселях єпископів, в місцях, де сходили ся торговельні дороги, приміром там, де ведучі з альпейських пропусків шляхи доторкали ся Рену або Дунаю, нарешті в оборонних пристанях, приступних для не дуже великих кораблів, приміром в Парижі і Лондоні, потворили ся склади товарів, що-ниї видадуть ся нам може невеликими, але тоді розбуджували апетит, особливо у феодальних панів і виїшних ворогів: Мадярів, Норманів і т. д. Скріплене тих місць стало ся konieczністю і дало початок до перетвореня сіл в міста.

Однак і по вибудованю мурів рільництво лишило ся головним занятєм такого скріпленого села. Продукція не вибігала поза границі марки і була призначена на заспокоєнє власних льокальних потреб. Торговля була за слаба, щоби знищити ту самостійність. Міщане лишили ся також ограничені і замкнені в собі, як рільники в сільських марках.

Але в місті, побіч старинних родів горожанських, повстає дуже скоро нова сила: *ремісники*, що зорганізували ся на взір членів марки в спілки під назвою цехів.

Вплив цехів змагає ся разом з числом ремесел, але мимо того були они по більшій часті виключені з мархіальної звязи, а разом

з тим з заряду міськими справами. Сей заряд лишає ся в руках наслідників перших основателів марки, що з комуністичних рільників перемінили ся в гордих патриціїв. Розпочинає ся класова боротьба між цехами і родами; сеся кінчила ся звичайно побідою перших. Рівночасно веде ся спір міст о незалежність з феодальними панамі і звичайно також кінчить ся свободою.

Міста зросли в силу і могли обійти ся без опіки і заряду феодальних панів. Їм збрідло оплачуване чиншів і тягарів за чинности, котрі они самі ліпше виконували би. Німецькі рільничі марки пригадують гіндуску громаду своїм поступованєм супротив державної власти. Зате в цехово-ремісничих містах знаходимо певний республіканський дух, котрого дрібне міщанство від того часу ніколи не позбуло ся. Рівночасно з тим показують ся тут зароди національного життя, бо містам не було се байдужно, як феодальні пани заряджували державними справами. Через те й они пробують впливати на політику держави, на що тільки марки ніколи не здобули ся.

Первісна, властива марці ексклюзивність, ще не була в містах цілком знищена, але тільки зменшена. В змаганнях цехового міщанина не нарід, але міська комуна висунула ся на перший план. Але будь що будь, товарова продукція на ремісничій підставі захитала первістну відрубність міської марки. Ремісники вже не працювали виключно для міста, але і для околиці, часто навіть досить віддаленої; не так для хлопів, котрі самі витворювали все, що їм було потрібне, як для феодальних панів, котрі потратили власних панщинних робітників, що поутікали до міст. Разом з обопільним еконо-

мічним відділюванем виринає також антагонізм між містом а селом. Яко економічна одиниця виступає замість марки, місто з меншою або більшою доокрестного сільського територією. Але розділ між поодинокими містами триває даліше, хоть деякі, для осягнення спільних цілей лучать ся в сталі, або хвилеві союзи.

Міста ставали що раз сильніші і незалежні. Якийсь час здавало ся, що ціла Європа замінить ся в збірник міських республік. Однак се змагання скінчило ся на нічім, а властиво видало незначні овочі, а то через те, що в містах виринула нова історична сила, котра знищила міську відрубність і покликала до життя з віддільних міст і сіл сучасні народи. Тою силою, що доконала згаданий переворот, була велика торгівля.

* * *

Заморська торгівля зі Сходом, головню Царгородом і Єгиптом, розвинула ся в Європі передовсім в південній Італії. Предмети, що купці привозили європейским варварам з цивілізованих країв Сходу, казали припускати, що там існують незміримі і прямо казочні багатства. Крім того будили они у всіх містах, що лежали в вигіднім географічнім положенню, охоту взяти участь в тій користній торгівлі. Передовсім стало ся се в південній Італії.

Чим торгівля більше розвивала ся, гірш ставав ся тим більшою силою. Гроші були товаром, котрий кождий брав, котрого кождий потребував і за котрий мож було дістати все. Верстви, заняті громадженням грошей, продукцією товарів і торгівлею, здобували що раз

більше значінє. Ремісничого майстра, котрий в наслідок обмеженого числа челядників доходив лише до уміркованого добробиту, купець дуже скоро перевищив своїми багатствами, котрого хачивість і капітал побільшували ся до безконечности, а торговельні зиски були величезні.

Торговельний капітал є революційною силою економічною XIV, XV і XVI-ого столітя, бо з ним повстає нове житє в суспільности і родять ся нові погляди; в тім числі *новочасна нація*.

В середних віках стрічаємо або тісний партикуляризм з маломіщанською застїнковістю, то знов космополітизм, обіймаючий ціле західне християнство, але національна свідомість була дуже слаба.

Великий купець не може обмежити ся на малім окрузі, як хлоп або ремісник. Він хотів би мати, коли можна, цілий світ отвором для себе, вдирає ся також що раз дальше і старає ся що раз більше розширити торг збіту товарів. Купець стремить без віддиху до нових країв, а цеховий міщанин дуже часто за весь вік свій не виходив за мури рідного міста. Переступивши границі Європи, зачинає ся вік відкрить, котрого кульмінаційною точкою є винайденє морської дороги до Індій і Америки і котрий впрочім триває до нинішнього дня. Бо і нинішні подорожі до незваних околиць мають більше на цілі купецкі інтереси, як научні.

Замість прикованя до гнізда з відповідними чувствами, торгівля видала космополітичні погляди, коли чоловік почував себе добре всюди там, де мож було щось заробити. Однак рівночасно она протиставила націю середновіч-

ній загальности що знайшла свій вираз в католицькій церкві а Всесвітня торгівля розширила світоглядні західних народів далеко по за границі католицької церкви, але рівночасно обняла їх і вихала в національні рамки.

Звучить се парадоксально, та проте оно ясне. Дрібні, а вистарчаючи собі середовічні комуні, мало або цілком не знали обопільного антагонізму економічного. До внішнього світа відносили ся байдужно, аби тільки лишав їх в спокою.

Тимчасом великий купець, що належить до якоїсь суспільности, стрічає на всесвітнім торзі конкуренцію, то є ворожі відносини зі сторони купця иньшої суспільности. Дальше, набуваючий є в антагонізмі зі спродаючим, а оба на всесвітнім торзі звичайно иньшого походження. Торговельний зиск виходить з того, що купує ся о скільки мож найдешевше, а продає ся як найдорожше. Чим користнійше становиско одного з контрагентів, тим вищий буде его зиск. Через те й сила, котру він має за собою до помочи, цілком не є для него байдужна.

Найлїпше пояснимо се на примірі. В Царгороді зійшли ся венецкі і генуєнські купці з грецькими посередниками. Чим більша була сила Венеції, тим більші привілеї се місто здобувало собі в Царгороді і тим лїпше було становиско венецких купців супротив грецьких, як і генуєнських, причім супротив перших они виступали в характері продаючих або набуваючих, супротив других, як соперники.

Антагонізми на внішнім торзі замінювали ся в антагонізми національні і рівночасно родили ідею національної єдности і сили. Чим

„вітчина“ або нарід були більші і сильніші, тим сильніший ставав ся купець за границею, тим більші були его зиски.

Ще й нині шовінізм є найбільший у купців, що живуть за границями краю. Возьмім німецьких купців. Заграничні кореспонденції в *Kölnische Zeitung* дають приближене понятє о тім, який дух панує в німецьких „кольоніях“ Парижа, Лондона і т. д. Ворочім німецький купець має всяку причину бути настроєний на національну нуту. Коли іменно давнійше відгривав на всесвітнім торзі дуже підрядну ролю і навіть полуднево - американські републики нічо собі з него не робили, то від хвилі відбудовання німецької держави став ся поважною особою, ніхто не сьміє підставити єму ноги і користні умови боронять его інтересів. Хіба жадній иньший клясї „національна єдність“ не принесла тільки користей, що німецьким купцям.

Так розвій всесвітної торгівлі витворив ті потужні економічні інтереси, котрі зі слабої звязи міських комун покликали до житя сильні суспільности і рівночасно відграничили їх від себе, словом поділили християнський сьвіт на народности.

* * *

Внутрішня торгівля також не мало причинила ся до повстаня національних держав, але доперва тоді, коли вже зачав ся вплив всесвітної торгівлі.

Торгівля вже по своїй натурі стремить до централізації в великих осередках, іменно, де сходять ся дороги більшого калібру. Тут громадають ся заграничні товари, щоби їх відтак

розіслати по цілім краю за посередництвом сіти доріг.

До того самого огниска сходять ся краєві вироби, щоби звідси помандрувати за границю. Цілий простір, що стоїть під впливом такого огниска, перемінює ся в один економічний організм, котрого спільність тим сильніша, а за-висимість від центра тим більша, чим більше розвинула ся товарова продукція і здезорганізувала натуральну господарку. Люде збігають ся з цілого обшару, що знаходить ся під впливом огниска: одні лишають ся на стало, иньші вертають домів, полагодивши своє діло. Центр росте, стає ся великим містом, в котрім не лише економічне, але і умислове жите іде скорішим темпом. Язык столиці стає ся мовою купців і учених, випирає з католицької церкви латину, а з другої сторони льокальні говори. Повстає один національний язык з національною літературою і штукою.

Державна адміністрация додержує кроку розвоеви економічної організації. Центральна політична власть вибирає собі за осідок центр економічного житя, котре в той спосіб перемінює ся в столицю краю і панує над ним вже не лиш економічно і під взглядом умисловим, але рівночасно і політично.

Той розвій іде прискореним темпом, коли капітал запанує не лише над торгівлею, але і в продукції. Доперва за панованя капіталістичної продукції, природна продукція (т. є. для власної консумції) маліє до розмірів цілком незначних і товарова продукція стає ся загальним взірцем. Рівночасно з натуральною продукцією розкладають ся і пропадають суспільні урядження, що жили після її засад, а то ріль-

нича марка або патріярхальна родина. Само матеріяльне поводжене кожної поодинокій одиниці що раз виразнійше стає ся зависиме від поводження, значіння і сили цілого народу.

На місце домашнього промислу сільського, що думає лише о заспокоєнню родини, виступає домашній промисел, що живе наймитом у капіталістів і виробляє продукти, призначені на національний і міжнародний торг.

Продукція на продаж починає також брати гору і в рільництві. Чим промисел більше розвиває ся, тим циркуляція товарів стрічає ся з меншими перепонами в нутрі краю. Чим більший вивіз, торговельні договори вигідніші, а зиск капіталістів поважнійший, тим більші ціни одержує рільник за свій товар: більше питають за шкірою, хлібом, мясом, вином, леном і т. и. В такий спосіб рільник є більше заінтересований в єдності і силі народа.

З феодалізмом і маркою завмирає також і рицарство. Піхота стає ся, як колись, ядром армії, армія знов — армією, зложеною з хлопів, зразу з відірваних від рілі хлонських волоцюг (ляндскнехтів), але пізнійше починають брати також хлопа від плуга. В такий спосіб втягає ся хлопів в борбу за єдність і силу народа. Княжі роди і міста проводять в тих борбах, котрих причини суть по найбільшій частині династичні або торговельні. Одноцілість національних армій ошліфовує хлопа з єго застінковости. На боєвищі і в часі воєнних кампаній учить ся ненавидіти ворожі народности.

Національне житє вибігає поза місто і в такий спосіб втягає хлопа в свій круговорот.

Навіть найнижші верстви працюючої людности вже не суть тепер виключені з національного життя. Вони впрочім вже не складаються з невільників, того живого товару, але з вільних наймитів. Капіталістична продукція не розвинула б ся, коли б не було наймитів, що добровільно розпоряджують своєю робучою силою, звільнених з пут підданства і цехового примусу, хоть нуждою присилуваних спродавати себе капіталови.

Інтереси того пролетаріату були ідентичні з інтересами буржоазії, поки розходило ся о борбу зі старинним ладом феодальним і з феодальною державою. Пута, що здержували розвій капіталістичної продукції, вязали рівночасно і наймита, бо стояли на перешкоді користній продажі робучої сили. Чим скоріше розвивав ся капіталістичний промисл, чим більше здобувано торгів в краю і за границею, тим більше росло запотребованє наймитів і тим більші були вигляди платні; особливо-ж мало се місце в рукодільничій періоді, коли машина відгривала ще дуже незначну ролю і не викидала робітників на брук. Кожде зменшенє внутрішньої циркуляції або вивозу, кожний некористний торговельний договір, все, що ослаблювало єдність і силу народа, впливало також некористно на положенє робітників і на відворот, розвій національної єдності і сили був рівнозначний з добробутом робітничої класи.

В наслідок місцевих умов, англійські робітники ішли ще до недавна солідарно з англійськими капіталістами супротив заграниці і держали ся виключно національної політики. Як довго буржуазія була класою поступу, бачимо те зявиско також в інших краях.

Новочасні заступи наймитів походять переважно з хлопів і ремісників. Але застїнковість хлопа і ремісника щезають з відірванем людей від рілі або цеху. Хлоп і цеховий міщанин тратять ґрунт під ногами поза границями рідної громади. Тимчасом наймит, особливо-ж безземельний хлоп, коли хоче лишити ся в місци уродження, знаходить ся в положеню без виходу. Ціла вітчизна повинна стояти єму отвором при пошукуваню за працею і він лише тоді продає найкористнійше свою робучу силу. В той спосіб, незалежно від иньших обставин, вже сама потреба свободних переносин робить з наймитів клясу, котрої інтереси, як і буржуазії, вимагають національної єдности. В старині, за часів невільництва, не знаходимо зявиск, хоч би троха подібних.

Таке є родове дерево новочасної національної солідарности, обіймаючої всі кляси народа. Она є результатом економічної еволюції, викльовуючої ся вже в XIV столїтю, дитиною капіталістичної товарової продукції і торгівлі товарами і з тої причини її повстанє і розвій треба приписати вимінно - циркуляційним відносинам.

Географічне положенє є без сумніву одним з чинників, що впливають на розміри народа. Непрохідні пасма гір або глибокі ріки утрудняють злуку одноплемінників в один нарід. За те сплавна ріка з притоками улекшує злуку народів, що живуть над рікою. Також і воєнне положенє краю і єго столиці, побіч торговельно-географічного, посідає величезне значінє для розвою зародів народности або її скріплення. Уформованє границь, улекшуючих оборону краю і напади на сусїда є дуже важною річею для

тогочасних народів. Сесея обставина, що Рен і Вогези становлять одну природну лінію оборони від сходу, є одною з причин, що Французи не можуть віджалувати Альзасії. Штучні кріпости заступають зле і невистарчаючо таку природну бариєру.

Італія з далеко більшим апетитом глядить на Трентіно, як на Корсику, Сабавдию і Тессін і домагаються не лиш італійських але і німецьких округів полудневого Тироля (в умі Італійця „невіддана Італія тягне ся аж до Бренера“). Той факт легко пояснити собі, бо Трентіно становить найвигідніше становище для того, хто хоче вдерти ся в найбогатіші і найбільше промислові околиці Італії. Се правдивий меч в італійським тілі.

Найважнішим однак а конечним чинником при тім, як формулувала ся народність, був *язик*. Продукція з суспільним поділом праці не дасть ся здійснити без можливости порозуміння, то є без язика. Чим яка система продукції більше зложена, нестала і розпростерта, тим на більшій території вимагає одностайного язика, тим запас слів в певній області обширніший і багатіший, хоть в иньших може він рівночасно збідніти.

Ріжнородність язиків становить одну з найбільших перешкод для розгалуженя суспільних відносин і для повстаня суспільної продукції. Тому то товарова продукція і торгівля товарами зачали від злученя в народности таких суспільностей, що говорили подібними або однакими язиками і котрих члени могли з собою досить легдо порозуміти ся. Бо-ж кождий волисть входити в економічні відносини з людьми, з котрими може порозуміти ся. Через те також,

рівнобіжно з сучасним економічним розвитком, повстає і росте у осіб, що говорять одною мовою, потреба повалення перегород, що діляли людей тої самої мови, повстає потреба відділити ся від осіб, з котрими зносини були тяжкі або неможливі, то є, котрих мова була иньша.

Найріжнорідніші отже впливи зложили ся на витворенє новочасних націй, впливи, котрі часами сходили ся, иньшим разом знов зносили, часами скріплювали. Нї одна з сучасних націй не виросла в такий самий спосіб, як якась иньша, але кожда з них була витвором того самого розвою економічного, тої самої капіталістичної торгівлі вимінної і тої самої капіталістичної продукції товарів. Новочасні народи, що правда, ріжнять ся від старинних і східних, бо обіймають всі класи населеня, накопили на Сході і в старині невольники, а по части і хлопцї були виключені з національного життя і цілком не інтересували ся єго силою і єдністю. Та проте однак новочасна національна ідея є ідеєю буржоазийною. Сучасна буржоазія і народність виросли на тїм самім ґрунті, розвій одної впливав на другу і на відворот. І роля, яку відгравала національна ідея, відповідає більше менше ролі, яку відіграла буржоазія.

Доки міщанство ішло на чолі поступового розвою, боротьба за національну силу і єдність уважала ся за боротьбу найбільшого посв'яченя. Она витворювала тисячі героїв, спосібних згинути і терпіти за ідею, не ждучи і не жадаючи за се нагороди.

Але нині, національна ідея стає ся в Європі покришкою, під котрою криють ся найріжніші шахраї і кар'єровичі.

II

Національна держава є класичною формою теперішньої держави. Але класичні форми існують головню лише яко *змагання* і суть рідко коли достаточню розвинені. Класичною формою новочасної продукції є великий капіталістичний промисл, але побіч него існує множество решток по давних формах продукції. Так само нема нині нігде одноцілої держави, в котрій би була зібрана ціла нація, або щоби окрім неї не обіймала також цілости, чи відломку иньшої нації. Повставање національних держав, як також витворювање нових націй єуть справами, що все стоять на порядку деннім.

Мало держав в Европі опирає ся на національній підставі. Нечисленні винятки часами не єуть навіть новочасними державами, як приміром швайцарска хлопека республіка; не посідаюча навіть столиці.

Возьмім хоть би Австрію. Не економічний розвій злучив в одно австрійскі краї, бо они ніколи не видали одноцілого продукційного і вимінного господарства. Їх сполученє довершило ся під впливом турецьких наїздів в XV.—FVII століттях, котрі загрожували всім: полудневим Славянам, Мадярам, Чехам і полуднево-східним Німцям. Без підчинення всіх своїх сил під зверхництво Габсбургів, в борбі против спільного наїздника, ті народи могли бути цілковито знищені. Габсбурги стали ся передною сторожею Европи в борбі з отоманьским півмісяцем, а погром потягнув би за собою грізне небезпеченство для полудневої Німеччини. Німецькі князі не мали тільки страху ані перед

Французами, ані Шведами, що перед Турками. Держати їх коротко і в певнім віддаленю було в останніх часах істотною задачею німецьких цісарів, одинокою, яку їм полишили удільні пани краю. Рівночасно, як в минувшій століттю уступило турецьке небезпеченство, згасла остання задача, що тяжіла на римско-німецькім цісарю.

Римська революція знищила ту синекуру разом з многими иншими. Але коли минув ся страх перед Турком, прорвала ся звязь, що лучила край, входячі в склад Австрії. Виринають змагання центрифугальні, розкладові.

Австрійські політики, стоячі у керми держави, старали ся і старають ся ділати против того розкладу при помочи покликання до життя одноцілої австрійської народности. Школа, бюрократизм і військо служили і служать доси до досягнення тої цілі. Але овочі будуть не великі, коли рівнобіжно з введенем одностайности в тих областях, не наступить сцентралізоване в одноцілий економічний організм з центральним огнищем, котре би панувало над цілим житєм народа. А о тім в Австрії і бесіди не може бути. Противно, навіть здає ся, що звязь між віддільними економічними областями, входячими в її склад, слабне. Відень, котрий повинен би бути економічним огнищем Австрії, тратить з кождим днем на значіню. Торговля консумційними продуктами, іменно пшеницею, ідуча з Угорщини і сумежних країв до Швайцарії, полудневої Німеччини і Франції, концентрує ся що раз більше в Пешті а не у Відни. З другої сторони торговля зі Сходом (вивіз продуктів австрійського промислу) іде через Трієст або Пешт і відбуває ся без посередництва Відня.

Велико-промислова північна Чехія творить відрубну економічну область, злучену не лиш язиком, але також географічно і економічно з Німеччиною при помочи перевозової дороги, якою є сплавна Ельба. Через те і в тій околиці національно-німецький рух підносить найсильнійше голову. Тимчасом, рівно німецькі, але затоплені в середновічному партикуляризмі хлопські країни альпійські не розвинули в собі ще до тепер національного духа — і то тим менше, чим дальше они відсунені від столиці. Тиролець, так само, як сусід Швайцар, що знаходиться на тім самім ніві економічного розвою, они доси повні місцевого партикуляризму, котрий і в Баварії є дуже сильний. Отже навіть дійсні австрійські Німці не творять одностайної цілості під економічним взглядом. По за ними бачимо ще Угорщину, Дальматію, Галичину, де язикові, економічні і географічні інтереси наказують тим краям, як і північній Чехії тяжіти в центрифугальнім напрямі.

Чим більше заострять ся нинішні економічні антагонізми в Австрії, чим більше кожда територія буде економічно розвивати свій місний або сільський промисл, тим тяжше буде йому зробити се без рівночасного здержання економічного розвою своїх однодержавних сусідів, тим острійші черти прийме спір між поодинокими економічними областями Австрії і тим трудніша буде „угодова“ політика, навіть тоді, коли би повело ся розв'язати „язикове питанє“, як то стало ся в Ірландії. „Зелений остров“ ясно показує нам, як мале значінє має розв'язанє язикового питання, коли не устає незгода між економічними інтересами. Від 5 століть

Ірляндія належить до Англії *) і англійська мова стала ся тут пануючою. Література, штука і наука, о скільки можна о тім говорити на тім острові, стали ся також англійськими. Та проте антагонізм між Англійцями а Ірляндцями не перестав істнувати, бо суперечність економічних інтересів все триває і збільшає єго. Ірляндія ніколи не стала ся істотною складовою частию Англії, але все лишила ся визискуваною кольонією — суперником, котрого все старано ся зробити нешкідливим. Всіми способами старано ся здержати економічний розвій Ірляндії, нищено її рукодільні, руйновано рільників, удержувано їх в нужді. Супротив Ірляндії придержувано ся тої самої політики, якою колись послугувано ся супротив американських кольоній. Але Ірляндія лежала ближше і була слабша. Не повело ся їй ані здобути політичної незалежності, а разом з тою свободного економічного розвою, ані не зілляно її в економічне життя Англії, що дало би їй значні користи.

Примір Австрії учить нас, як держава, зложена з языкової мозаїки, мало відповідає сучасним вимогам; Ірляндія знов, що економічний добробит певної території є тісно зв'язаний з автономією, від коли починають там панувати капіталістичні відносини. Впрочім не треба йти далеко за иньшими примірами. Сама Німеччина або Італія суть живим уявленням того відношення. Економічний розвій Німеччини і Італії був здержаний в XVI століттю,

*) Підбій Ірляндії зачав ся в 1169 році за пановання Генрика II. Однак треба було більше як 4 століть, щоби Ірляндію цілком підбити

бо торгівля перенесла ся з берегів Середземного моря над береги Атлантики, від часу винайдення морської дороги до Індій і полудневої Африки і від відкриття Америки. Італія, полуднева Франція і полуднева Німеччина стояли на чолі економічного розвою Європи аж до кінця XV століття, від сеї пори уступають перед Португалією, Гіспанією, відтак північною Францією, Нідерляндами і Англією.

Економічний застій викликав упадок національного почуття. В Німеччині і Італії було воно сильніше в XV ст. як в XVII. Дрібнодержавність і маломіскість стали ся в тім останнім періоді типовими ціхами обох народів. Економічне зацофанє викликало розбите солідарности, довело до партикуляризму, що з свого боку стали ся новими перешкодами дальшого економічного розвою. Очевидно, не треба думати, щоби економічний розвій тих країв був цілком здержаний і Німеччина вернула до чисто патріархальних відносин і взагалі, щоби діяло ся цілком инакше як в Англії або Франції, де розвиваючий ся капіталізм вивлащував хлопів і ремісників, засуджуючи наймита з жінкою і дітьми на дожиттєнну примусову працю у фабриці. Коли би справи так стояли, можна би помирити ся з зацофанєм Німеччини. Але ціла річ в тім, що з одного боку руйнуючі наслідки капіталізму зразу не виступали дуже ярко в краях, де скоро розвивав ся промисл; з другого знов, так Німеччина як Італія цілком не були вільні від впливів капіталізму: заграничні товари розходили ся тут, ривалізували з краєвими продуктами; товарова торгівля що раз більше убивала продукцію на власні потреби, вивлащенє хлопа і ремісника посу-

вало ся наперед з тою ріжницею, що вивлащені не знаходили, як у Франції або Англії, капіталістичного промислу, котрий би їх зужиткував, яко наймитів. Засноване фабрики уходило в весні капіталізму за щасливу пригоду, а фабрикант — за добродія людскости. Здержане капіталістичного розвою не значило для Німеччини тільки, що приміром задержане патриархального добробиту. На его місце, замість сильної капіталістичної продукції тварів, виступала правдиво жебрацька господарка, що задержала як раз тільки феодалних останків, щоби рівночасно бути дуже вимушеною і сьмішною. Примірів господарки, що цілком не уступала перед так ославленою нині італійскою або польскою, можна було знайти доволі в Німеччині XVII і XVIII-ого столітя.

Хто терпить, з того звичайно насьмівають ся. Через те й ми не повинні дивувати ся, що самі сусіди котрі здержали економічний розвій Німеччини і змушували її до застою, як раз найбільше кпили з того стану річи. Се, що під тим взглядом зробили для нас Французи, ми, Німці, віддаємо нині щедро нашим сусідам, що мають нещасте бути слабшими від нас, то є Італійцям і Слав'янам.

* * *

Зібране і диференціяція новочасних суспільностей в національні держави було одною з сильнійших підойм новочасного економічного розвою. Але дійшовши до певної границі, стає ся се перешкодою дальшого розвою.

Чим більше новочасна продукція розвиває ся, тим більша мусить бути держава, що

хоче заспокоїти її жадання. Окремі галузи продукції мусять розвивати ся що раз ширше і сильнійше, коли хочуть видержати конкуренцію: скількість продуктів витворюваних кожним робітником, мусить бути що раз більша; промисл що раз більше спеціалізувати ся. Видатність і поділ праці в суспільности ростуть разом з потребою розширення внутрішнього ринку і з konieczністю здобути користних торговельних умов на всесвітнім ринку. Рівночасно середні верстви суспільности що раз більше переміняють ся в наймитів, а інтелігентний пролетаріят росте скоро і гвалтом домагає ся утворення нових урядів, розширення держави або при помочи колоніяльної політики, або через підбій якогось невисвободженого кусничка національної землі, нарешті домагає ся виключення всяких ненаціональних елементів з національної служби.

Чим менші народ або держава, тим тяжше заспокоїти всі ті домагання і тим більша є потреба розширення держави. Коли маленька держава не опирає ся на національній засаді, тим гірше для неї. Хоч приміром бельгійські або швайцарські фабриканти дуже багато говорять о своїм бельгійським і швайцарським патріотизмі, то все таки своєю думкою вибігають по за свої державні границі в сторону Франції або Німеччини, — держав, що мають досить сили, аби власним капіталістам зацвєвити „оборону національної праці і користні торговельні договори. Тимчасом сама Бельгія або Швайцарія посідають такий малий внутрішній ринок, що охоронні цла не мають для них ніякого значіння і скорійше принесли страту, як

користи, бо вивіз тих держав зависить від доброї волі сусідів,

Коли Маляри і Чехи з таким горячковим поспіхом працюють над розширенєм границь своєї території, то се є наслідком їх економічного положення, котре ставить перед ними два виходи: замінити ся в великі народи або вичекаючи незалежного економічного а заразом національного життя. Чим більше людей в Австрії говорить по чеськи, тим більше чеський промисл знайде консументів; чим більше буде чеських шкіл, урядів і судів з чеською урядовою мовою, тим більше сини чеської буржуазії мають виглядів знайти посаду.

Видаєність великого промислу росте що раз більше і що раз більше є число народів, у котрих він становить переважаючу форму продукції. Минули часи, коли три або чотири торговельні народи суперничали з собою на кількох торгах, як се було в початковій періоді розвою новочасних націй. Тепер всі цивілізовані народи виступили на арену і борються о посідане всіх ринків світа. Для суперників, що беруть участь в тій боротьбі, не досить вже знання одної мови. Чим більше язиків хто знає, тим більше має виглядів побіди над суперниками, менше під тим взглядом виобразованими. Коли німецький промисл в послідних літах робить такі скорі поступи на всесвітнім торзі, то се між иньшим треба приписати космополітичним спосібностям Німців, хоч вони викликають таке обуренє в ліберально-національних кругах. Німецькі купці посідають більше знанє чужих язиків, як французькі або англійські, котрі все ще знаходять ся під впливом традиції, що цілий світ говорить їх язиками.

Чим сильніші суть міжнародні відносини, тим більше дає ся відчувати потреба міжнародного средства для порозуміння — загального языка. Очевидно, що він не дасть ся створити довільно, а до того ще нема потреби побільшувати число існуючих вже языків о якийсь новий, дуже сумнівної вартости, скорше би зменшити число тих, котрі суть конечні щоби порозуміти з чужинцями. Тяжко погадати, щоби і воляпик став ся чимсь иньшим, як языком кількох втаємничених. Скорше котрийсь з існуючих вже языків стане ся загальним. Вже нині, хто хоче себе уважати за образованого чоловіка і брати участь в сучаснім економічнім і умисловім житю, мусить посідати окрім рідного, що найменше один всесвітній язык. Та потреба буде рости що раз більше; національні язики будуть в порівнаню з всесвітніми займати таке положенє, в якім тепер знаходять ся диялекти взглядом літературних языків. Національні язики будуть що раз більше етїсняти ся до домашнього ужитку, а і там будуть грати ролю старого домашнього мебля, котрий, релігійно перехований, є вже без практичного ужитку. Що раз більше буде розширювати ся знанє тих языків, котрими говорять в великих центрах всесвітнього руху: в Лондоні, Ньюорку, Парижі, Берліні. Але і між ними буде вести ся борба. Очевидно, нині не мож предвидіти, котрий побідить, але на всякий случай економічні причини, але не взгляди граматичної або музикальної натури дадуть єму побіду. У менших народів нині вже існує змаганє вийти з вузких границь свого языка і то не лиш в економічнім житю, але також в літературнім і науковім. Хто на Угор-

щині, Чехії, Скандинавії, Данії або Голандії хоче нині пустити в світ якусь поважнішу наукову працю, не робить того в рідній мові, але в німецькій, або французькій.

Але се стремлене до загального язика є лише впливом потреби злуки держав новочасної цивілізації в одну однуку економічну територію і повалення політичних границь.

Первісно малі громади вистарчали собі, бо витворювали все, чого потребували. До певної степені було так в початках новочасних націй. Торговля з заграницею була без сумніву сильним чинником внутрішнього розвою, але його предметом були головні річі люксемсу: дорогі сукна, футра, дорогоцінності, корінні і т. і. Що до заспокоювання кінцевих потреб, кожний нарід становив незалежну, собі вистарчаючу економічну територію. Нині се змінилося. Предмети збитку уступили в торгівлі міжнародним товарам, що служать до задоволення потреб щоденного життя. Ще перед 50 роками ніхто не догадувався, до як кількох розмірів дійде міжнародна торгівля збіжжям і худобою, деревом і камінним углем, металами і металевими виробами і т. д.

В сучасній цивілізаційній світі нема держави, котра би творила незалежну економічну цілість. І зв'язь, що лучить окремі народи, стає ся що раз сильніша, а число економічних точок зіткнення і обставини, що вимагають спільного міжнародного регулювання — що раз численніші. Коли в початках сімдесяти років вибухла революція між властителями невольників в американській Унії, перервано довіз північно американської бавовни до Англії і Англійському бавовняному промислові не стало

сирого матеріялу; результатом того була страшна криза. Таку залежність від заграниці, в якій тоді був бавовняний промисл Англії, відчують нині численні галузи промислу в кожній сучасній державі. До того треба додати залежність промислових держав від заграниці під взглядом довозу консумційних матеріялів. Через те й зірване міжнародних відносин, в наслідок можливої загально-європейської війни, потягнуло би за собою не лиш кризу, супротив котрої бавовняна криза з 1862 р. була лише забавкою що до сили і напруження і котра була би пряміс банкрутством цілих галузей промислу, а окрім того спроводила би голод, якого наше покоління ще не бачило.

В міру того, як поодинокі народи стають ся економічно залежні від заграниці, внутрішній торг тратить на значіню в порівнянню з внішнім. Видаєність праці росте в нинішній стадії великого промислу скорше, як національна консумція. Розширене внішнього торгу набирає що раз більшої ваги. Але і зріст того ринку не іде так скоро, як побільшуване продуктивности праці.

Стоїмо супротив хронічної міжнародної надпродукції, того гамівника для дальшого економічного розвою. Ліберально шовіністичні змагання, що були доси товчком того розвою, будуть ему помагати що раз менше, деколи стануть ся навіть перешкодою. Змагання до побільшення єдності і незалежності, великості і сили народа, перестає бути средством, покликуючим до життя торг, вистарчаючий для великого промислу, все одно, внутрішнього чи внішнього. Економічний розвій, коли він не має спинити ся, випадає оперти на иньших засадах. За-

мість конкуренції на внутрішнім і зовнішнім торгівлі, повинно виступити міжнародне управління продукції. Воно мусить бути міжнародне, бо нині неможлива річ, щоби основна зміна системи продукції у одного з народів не дала ся відчуті і иньшим і тому, бо великий промисл, щоби вповні розвинути свої продуктивні сили, потребує території, сильно переступаючої розміри поодинокого краю.

Однак така міжнародна регуляція не наступить без далекосяглих реформ в економічній життю кожного народа з окрема, іменно без знесення конкуренції з її головним товчком — зиском. Буржоазія виступає завзято не лиш против такого урегулювання, але також против всего, що хоч трошки єго пригадує, н. пр. міжнародне фабричне законодавство. Не лишає ся отже нічо иньшого, як і на дальше послугувати ся зужитим мотором дотеперішного розвою і при тім тим більше беззглядно, чим гірше буде положенє. І тому то від якогось часу „національні“ змагання в кругах великих промисловців виступають тим сильнійше, чим більше великий промисл виростає з національних границь і чим більше домагає ся міжнародної області. Надпродукція є нині так сильна, що при теперішних відносинах не мож подумати, щоби знайдено купців на всі вироби великого промислу. Поодинокі капіталісти з віддільних націй можуть лиш тоді марити о збутю товарів, коли будуть спродавати їх дешевше, як соперники чужих націй. Але таке обниженє ціни зменшає зиски. Ратуючи їх, капіталісти взивають нарід до національної солідарности, котра повинна показувати ся в тім, що робітняк, хлоп і дрібний міщанин в тій,

або иньшій формі [цда, податки] покрив з власного кармана страти, які потрібні суть на знищення ріжних „традиційних ворогів“ на всесвітнім торзі. Се як раз ядро всякої сучасної „питомої“ економічної політики. Однак побіч того і рівночасно повинно ся ще у всякий можливий спосіб попірати краєвий промисл а шкодити заграничному при помочи торговельних договорів, кольоніяльної політики і т. д. Веї старі средства і способи меркантильної політики в XVII і XVIII століттях знов впливають на верх, тільки в ще драстичнійшій формі. Що раз голоснійше розходить ся накликуване о оборону краєвого промислу, що раз сильнійші суть жалоби на заграничних противників і суперників. Не один „патріот“ радо привитав би нову едицію торговельних воєн з послідних століть. Але тоді торговельні війни становили сильний товчок економічного розвою у побідившого народа, коли тимчасом нинішня хвиля домагає ся міжнародної солідарности, бо війна значить тільки, що банкруцтво цілої економічної системи. Клясове самолюбство міщанства домагає ся нині не лиш удержання, але збільшення національних розграничень, заострення ненависти, і що раз більше входить в конфлікт з вимогами економічного розвою.

За те клясові інтереси наймитів що раз більше відповідають тим вимогам. Наймити повинні піднести гасла, котрих міщанство вирікає ся, або котрі воно перекручує і обезображає. Між иньшими їх цолітика є національна, але без того антагонізму між їх інтересами а інтересами товаришів, що належать до тої самої кляси, але з иньшої народности. Капіталісти певної народности марять о тім, щоби загра-

ничні капіталісти продукували при найнекористнійших умовах. Тимчасом наймити суть зацікавлені в тім, щоби їх заграничні товариші знайшли ся в можливо кращім положенні. Чим платня в Німеччині більша, чим там наймитські організації сильніші і певніші, тим краще має ся не лиш німецький робітник, але рівночасно і швейцарський, французький, англійський і на відворот. Чим положення робітників даного народу краще, тим вони численніше лишають ся в краю, не мандрують, не роблять конкуренції сусідам і тим тяжше капіталістам того краю обнижувати зарібки і ціни товарів в сусідних краях при помочі конкуренції опертої на низькій платні.

Розвій, що сотворив нинішні народности, покликав до життя і сучасні класові антагонізми. О теперішній хвили мож сказати те саме, що Плято сказав о містах свого часу, що кожде складає ся з двох ворожих елементів: нуждарів і богачів. [Бо кожде місто складає ся з многих, але не є одно, як звичайно говорять. З гори мож сказати, що там суть два вороги: місто богатих і місто бідних. Через те й солідарна суспільність, котрої не захитують класові антагонізми, під воєнним взглядом стоїть вище, як продукуюча товар і гандлююча"]. У всесвітній державі римській, під кінець існування, суспільні антагонізми дійшли до таких розмірів, а розклад народности — коли про неї вільно говорити — став ся так неможливий до здержання, що багато людей уважало ворогів краю, германських варварів, за сгасителів. Нині не дійшло ще до того, бодай в одноціло-національних державах. І не віримо, щоби наймитська класа заняла колись таке ста-

ювиско. Правда, що антагонізм між буржоазією а наймитами росте що раз більше, але рівночасно наймитска класа під взглядом числа, інтелігенції енергії стає ся що раз більше ядром народу. Отже політика в роді тої, яку ми бачили в періоді розкладу Риму, була би самоубійством зі сторони наймитів. Радше поклонники Деруледа або Kölnische Ztg. і иньші подібні „патриотичні“ елементи попадають в суперечність з культурними інтересами народа через свою виключно „національну“ політику, здержують економічний розвій народа, і утрудняють міжнародне співділанє! І чи се не характеристична річ, що „патриотична“ [ліберальна] праса деяких країв плаче з причини високої платні робітників, отже значної части народа, як над „національним“ нещастєм?

Наймитска класа стоїть вже тепер-у многих народів на чолі культурно-національного розвою. У всіх новочасних народів ті змагання проявляють ся в столиці, або що найменше в великих містах, де наймити мають рішучу перевагу. Ті нові суспільні сили зміряють до знесення всяких класових ріжниць. Осягненє сего надало би міжнародній єдності силу, якої вона доси не посідала. Хоч сильна була деколи спільність інтересів між членами того самого народа, то мимо того ослаблював її класовий антагонізм. Знесенє того послідного витворило би солідарність в краю, котрої приміри можна хіба знайти в первістних громадах. Але давнє замкненє в собі тих первістних громад не є вже можливе для сучасних і будучих народів. Вони мусять що раз сильнійше з собою вязатися, аж доки не витворять одної одинокої великої суспільности, де економічні антагонізми,

торговля товарами і купецка конкуренція будуть усунені. Та злука не буде поступати наперед в конгломераті борб, ані не буде іти дорогою наїздів, але довершить ся під впливом всемогучої сили користи, яку така злука принесе всім.

Але не задержуємо ся за довго над образом розвою, котрого можливість лише припускаємо і котрого кінець належить до будучих століть. Задачею нашого століття є отворити тому розвою дорогу через усунення економічних антагонізмів, що народи ріжнять від себе і внутрішню ділять — при помочі витворення з одного боку міжнародного життя, з другого одноцілого внутрішньо-краєвого.

Д О Д А Т О К.

Часи, коли то „здоровий хлопський розум“, значив більше, як „теорія ученого“, давно вже минули. Нині, над цілим поступом у всіх областях людської діяльності старшує і веде до нових здобутків як раз та теорія, на котру з гори дивлять ся наші „старі практики“. Хто нині в практичній роботі легковажить собі теорію, забуває, що теорія то не гіпотеза або пуста фантазія хоробливого мозку. Се остаточний, в наукову формулку унятий результат наукового досліджу, зробленого не на чім иньшій, як іменно на поданих нам життєм і практикою фактах. Хто нині приступає до практичної роботи, та ще й такої, що світові має дати річ нову, щось доси не бувало, мусить мати ве-

ликий засіб теоретичного знання, до роботи му-
сить приступати з цілею, наперед докладно озна-
ченою і відповідно до тої цілі наперед уло-
женням теоретичним пляном. Всю роботу, що
має в чім небудь причинити ся до поступу
людської культури, попереджають довголітні
теоретичні студії, підготовляючи практичного
робітника до єго практичної роботи. Хто нині
працює над новими винаходами, а не має дб
того відповідного теоретичного образования, того
нині беруть під лікарську обсервацию і яко не-
улічимого на манію винайдень запирають в домі
божевільних, або що найменше віддають під
кураторю, аби практичний винахідник не руй-
нував фінансів родини.

Лиш одна катеґория теоретично не підго-
тованих маняків іграє по світі і злодійствує
безкарно, та наносить — не вже одній родині,
а цілій суспільности необчислені шкоди. Тими
мамутами людської культури, суть так численні
на нашій некультурній Руси „практичні полі-
тики“. Яко люде „практики“, вони погорджуть
всякою теорією в політиці, а всі соціальні
питання розв'язують своїм запліснїлим „практич-
ним розумом, любовю до свого рідного, щи-
рістю, чистим і чесним характером“. Рускі полі-
тики, то чисте збіговиско самих „ширих лю-
дей“. О скільки в иньших областях людської
діяльності вже загально признано, що поступ
можливий лише на підставі остаточних здобутків
науки т. є. теорії, а каменярі поступу в даній
області мусять бути людьми в своїм фаху глу-
боко ученими і стояти на кождочасній висоті
теорії, то в політиці, науку у нас цілком зігно-
ровано, бо се — „річ доктринерів, над котрими
жите переходить до порядку дневного“. Сьогодні

і найтемнійша людина, навіть галицький Русин не дасть різникови вирізати рака зі свого жолудка, не увірить, щоби свинопас міг винайти телеграфічний апарат, але в політиці, наші люде на війсьній стопі з наукою, тут лиш анальфабети можуть мати слово. Тут навіть найінтелігентнійші наші люде слухають першого ліпшого — як не дурня, то „чесного і щирого чоловіка“. Ні! — брешу... І у нас потрібна певна кваліфікація. Від політичних провідників вимагають, щоби вони були людьми „на становиску“. „Становиско“, ще й до того ц. к., то у нас достаточна кваліфікація на провідника народу, без тої легітимациї і не пробуї „політикувати“, бо ніхто тебе не послухає, а політики з ц. к. дипломом збойкотують тебе і заткають рот. Гадаючи, що „становиско“, і ц. к. диплом то достаточна кваліфікація на політика, наші політики ще згіднійше як наша П. Т. публіка дивлять ся на всякі „з чужого ґрунту принесені“ політичні теорії. Сараки не знають, що їх ц. к. університетський диплом, їх відомости з граматики, тригонометрії, догматики або й цивільної процедури дають їм що найбільше право до того, до чого одержали свій диплом: до професури, парохії, судейского бірету... жінки і дітей, але провід в політиці, повинні лишити кому иньшому. Хто не має потрібного нині політикови фахового образования, най бере собі примір з різника, котрий не маючи фахового медичного образования, не бере ся до ресекції кишок в живім організмі чоловіка.

Жите і розвій суспільности, подібно як жите і розвій звірячого організму, має свої спеціальні права; суспільність має свою нормальну фізіологію і свою патологію. Всяка

робота „на народній ниві“ мусить іти згідно з правилами життя соціального організму, з правилами соціології. Політик не ознакочлений з соціологією, може дуже легко не зрозуміти, або й не доглянути неюдної соціальної недуги. Через те й такий „політик“ або нічого не робить против тої недуги, або не уживає відповідних средств. Не знаючи пружин соціального життя, може ту пружину потиснути так, що вона трісне і замість помочи суспільности, ще більше пошкодить. Нефахові політики найчастійше занедбують деякі аномалії, так що потому вже й за пізно, як не затяжко брати ся до „санациї“ суспільних відносин. Через таке занедбанє, аномалії комбінують ся з другими, і що раз більше комлікують недугу, так що санация, котра зразу була би дала ся дуже легко перевести, стає ся щораз труднійша, а часами й неможлива. Нефахові політики своїм недобачуванєм справ і своєю безпрограмовістю, дуже часто опізняють суспільний розвій і весь поступ культури; своїм нерозумінєм справ а що за тим іде — невідповідною програмою і роботою зводять суспільний розвій на невідповідні, безцільні і безвихідні стежки, а дуже часто повертають в зад весь поступ культури та доводять нарід до загибелі. В найліпшій случаю „політика“ таких політиків буде цілковито безплідна і не принесе народови ніяких користей; вони все будуть черпати воду решетом, а батіг на ворога будуть плести — з піску.

Чим більше скомплікований, замотаний і ненормальний розвій якої суспільности, чим більше внутрішних і внішних чинників, — прямо і посередно в найріжнійших комбінациях —

впливає на розвій тої суспільности, тим більшого політичного образования, тим більшого спеціального теоретичного підготованя, мусить суспільність домагати ся від своїх політичних провідників. А ледви чи є на сьвіті другий такий нарід, на котрого розвій склали би ся так численні і ріжнородні чинники і впливи, як наці нарід. Ледви чи знайде ся друга така суспільність, у котрої би всі соціяльні з'явиска були так скомпліковані, як наша суспільність. Нігде може задача і *відвічальність* політика не є так тяжка і велика, як у нас!! Тимчасом нігде — буквально нігде в сьвіті — не ма так нефахових політичних провідників народа, як на націй Русі!

У народів, котрим внішні сили не перервали самостійности державного життя, суспільний розвій відбуває ся в нормальніших обставинах як у нас. Там суспільне життя іде інтензивнішим і скорійшим темпом, там не ма так багато аномалій і суспільних недуг. не ма тільки комбінацій і комплікацій в появах того життя і в його аномаліях, а в наслідок того нема там до розв'язаня тільки соціяльних питань, що у нас. Появи суспільного життя і всі його аномалії виступають там яснійше і виразнійше, а інтереси так поодиноких клас, як і цілого народу так кядають ся в очи безпосередно інтересованих, що народ зглядно поодинокі його класи, сли вже не цілком суть сьвідомі свого інтересу, то що найменше відчують, яка в тім случаю акція може принести користь. Такі народи могли би остаточно в неодній справі обійти ся без глибоко ученого провідника, що надає політиці напрям і „веде маси“. Тут дуже часто само життя, сказати-б

сам інстинкт, чи хлопський розум тручає масу в тім напрямі, в яким повів би її глибоко-сягаючий і далекозорий ум образованого політика. В такому случаю, політичний провідник є лише інтерпретатором хвилевих змагань маси, що відповідають її хвилевим інтересам.

Тепер, в часах розцвіту соціальних наук, теоретики звичайно випереджають практичних політиків і дають їм програму практичної діяльності. Теоретики поглиблюють і яснійше формулюють се, до чого іде несвідомо, перта інтересом, народна маса. Політика маси без провodu „теоретиків“, може бути виключно політикою відруховою: Маса знаючи лише се, що безпосередно стоїть перед її очима, годна здобути ся лише на акцію, котрої результати мають показати ся безпроволочно. При тім маса ніколи не сягає гадкою далеко в будучність, не обчисляє, чи осягненє ціли можливе і які будуть дальші наслідки. До тої категорії належать народні жакерії, котрі майже ніколи не усувають диха. Але і свідома ціли політика мас без фахово підготованих політиків, може бути лише політикою від случаю до случаю, політикою партацкою, політичною фушеркою.

Таким партацтвом була і є ціла руска політика від хвилі, коли наш нарід „пробудив ся“. Під взглядом політичним, галицькі Русини змарнували безповоротно ців столітя! Причинна лежить в темноті одинокої кляси, яку посідає руский народ — кляси хлопської. Інші кляси рускої суспільности, як дрібні ремісники або пролетарият інтелігенції [„інтелігенция“] чисельно так слабі, що яко самостійна кляса, яко *самостійний політичний чинник* не мають і не можуть мати ніякого значіння, суть політичною

нулею. Поодинокі групи рускої „інтелігенції“ можуть відіграти певну роль в політичній розвою рускої суспільности лише остільки, оскільки забуваючи о власнім класовім становищу і власних класових інтересах, в своїй *політичній діяльності ідентифікують ся з класою хлопскою і будуть старати ся заступати економічні і просвітні інтереси хлопської класи*. Руский пролетаріят інтелігенції, хоч який він політичний анальфавет, відчув се відразу і старав ся стати на тім становищу, старав ся бути заступником інтересів хлопа, його учителем, його політичним провідником. Старав ся, і мусимо признати, що щиро старав ся, але ним не був і до нині не є.

Крайна темнота хлопської класи не дозволила їй самостійно виступити на політичній арені з програмою і акцією відповідаючою всім культурним т. є. всім матеріяльним і ідеальним інтересам тої класи. Хлоп не розумів, що його класа є складовою частею цілого соціального механізму, що всі його справи суть тисячними нитками звязані з життєм і розвитком цілої суспільности. Хлоп не міг добачити залежності свого економічного положення від економічного життя цілої суспільности, від розвитку держави і її інституцій. Хлоп не знав, що розвиток, який відбуває ся навіть по за сферою безпосередніх хлопських справ, впливає також на його справи і що його невідраднє економічне положення є в більшій часті впливом того, що діє по за ворітьми його обійстя, що діє в інтересі інших класів суспільних, або в мнимім інтересі краю і держави. Одним словом, хлопська класа не розуміла, яка її соціальна позиція, не розуміла свого положення, не мала поняття, яка

змiна була би потрібна в складі і функціях соціальної машини, щоби поправити його власну долю.

Але хоч би хлоп знав і розумів своє положення, то не багато би йому з того прийшло через брак політичної свідомості. Хлоп не знав, що о всіх, навіть о родинних його справах рішають законодавчі тіла, і що він має право брати участь в тих рішеннях. Хлопська маса є в загальній несповідома навіть того, що нині і хлоп є горожанином, що має право брати участь в державному життю і в законодавчій роботі. Народна маса до нині не знає, що колиби мала в руці політичну владу, могла би устроїти собі лад такий, який сама хоче. Через те наш народ не лиш не боровся о розширення політичних прав, але навіть не використовував тих прав, які йому признала вже нинішня конституція. Одним словом, хлопська класа не виробила політичної програми ні для себе, ні для тих, котрі могли би від часу до часу забрати голос в обороні хлопських інтересів. З власної ініціативи, хлоп наш — о скільки не глядає ратунку в еміграції, був би спосібний хіба до одної лиш інтензивнішої акції: до жакерії, котра яко *безпрограмовий* вибух розпуки і ненависти, не довела би до ніяких додатних результатів, не принесла би хлопській класі ніяких реальних користей.

Хлоп мусів ждати на учителя, котрий би його усвідомив, дав програму і зорганізував до свідомої політичної акції. Ту задачу взяла на себе руска „інтелігенція“, забрала ся до роботи на „народній ниві“. Але — най їй Бог простить за се, що на тій ниві сіяла не зерно, а саму полову. Не лиш темний хлоп, але і учена

руська інтелігенція в своїм політичнім арсеналі не має програми відповідаючої культурним, а з поміж всіх культурних — найважнішим, економічним інтересам хлопської класи. Без політичної програми нема політичної роботи, без неї всяка боротьба, всяка боєва організація Русинів буде беззубою собакою, котрої ніхто не боїть ся.

Безпрограмовість рускої інтелігенції не може нікого дивувати, бо і звідкиж вона могла взяти програму? Така річ не дасть ся вислати з пальця; тут мусить бути учителем життя або книжка, а найліпше одно і друге разом.

Обставини життя інтелігентних Русинів, під котрих безпосереднім впливом витворювали ся їх погляди на суспільні справи і на задачу політики, були і суть иньші, як ті, під впливом котрих жила і живе хлопська класа. Руска інтелігенція відчувала безпосередно лиш власний матеріальний і ідеальний інтерес, відчувала класові інтереси пролетарияту інтелігенції, т. є руского повіства і рускої бюрократії. Яко иньша від хлопів суспільна класа, з иньшими, хоч би навіть не конче суперечними інтересами, не відчуючи і не розуміючи положення і інтересів хлопів, руска інтелігенція дивилася на „народні справи“ окулярами власних класових інтересів. Їй здавало ся, що се, що було в інтересі її класи, є справою загально народною, справою національною. Все проче, то була „справа соціальна“, або „жолудкові ідеї“. на котрі прийде черга доперва тоді, коли будуть полагоджені справи „національні“, кажучи менше бамбастичним стилем: хлопська справа прийде доперва тоді на стіл, коли будуть зреалізовані „жолудкові“ ідеї рускої бюрократії.

Підносячи власні материяльні і ідейні інтереси до значеня національних справ, руска інтелігенція накидала свою клясову програму хлопській клясї, кажучи їй боронити справу яко свою власну, бо „національну“ справу.

Хлопські інтереси інтелігенція бачила і розуміла о стілько, о скілько вони були паралельні — і то намацально паралельні з інтересами рускої інтелігенції. О скілько хлопека справа була також безпосередно справою рускої бюрократії, о стілько вона знайшла узгляднене в політичній програмі руских „патріотів“. Тим дасть ся витолкувати факт, що політична програма і політична акція руских патріотів абсолютно не узглядняє економічних інтересів хлопської кляси, що Русини до нині не мають аграрно-політичної програми, котру повинні були мати і бодай в часті перевести ще в 48 році.

Коли рускі політики не мали такого учителя і такого наганяча, якими суть умовини життя, то повинні були взяти до помочи науку. Тою наукою, що дає нам змогу розуміти появи і аномалії суспільного життя, є соціольогія. У Русинів сеся наука в найбільшій занедбаню. У нас на тім поли окрім кількох істориків, що свій предмет трактували не дуже глибоко — не лиш не працював ніхто самостійно, але навіть не старав ся спопуляризувати і використати для поглиблення нашої історії сего, до чого дійшли вже чужі соціольоги. Не знаючи правил суспільного розвою, не добачуємо, або не розуміємо аномалій того розвою. Через те й ми неодноразово занедбуємо, а до решти беремо ся без ясної, відповідаючої потребам життя ціли і при помочи невідповідних средств. При таких услівях вся наша робота буде марнованем часу і сил, бо

результати не будуть відповідати вложеній енергії, або навіть суспільним злочином, коли розвій спинить, або зведе на лихі дороги.

Через ігнороване науки в політиці, занедбано у нас найважнішу народну справу, від котрої зависить не лиш розвій, але просто жите нашої суспільности — справу аграрних реформ. Наші політики навіть не ставлять собі питання, яку ролю в життю народів відграє суспільна економія. Через те й в нашій політиці нема найважнішої річи -- аграрної програми, відповідаючої інтересам хлопської класи, а разом інтересам цілої нації. Наші політики не знають, що аграрне питання повинно у нас бути підвалиною і душею не лиш класової хлопської, але цілої нашої національної політики.

Але не лиш тую, до розв'язання тяжшу справу занедбано; навіть наші національні змагання, наша національна програма і наша національна політика, котра є ніби осею всеї нашої політики від 48 року, є що найбільше карикатурою націоналізму. І національне питання розуміють у нас дуже тісно, так, як єго може зрозуміти — під впливом класових інтересів — тісний мозок бюрократа. Наші національні змагання і вся „національна“ політика галицьких Русинів не виходила по за круг інтересів рускої бюрократичної інтелігенції. Класові інтереси рускої інтелігенції, елементарна сила життя не могли дати нам глибшого зрозуміння націоналізму, як се бачимо у народів, де національні змагання були захопили ширші круги суспільности.

Щоби наша інтелігенція як слід зрозуміла задачу і цілі національної політики, щоби та політика обіймала інтереси не лиш власної

кляси, але також головної кляси рускої нації — кляси хлопекої, треба було глянути оком по за межу руского сьмітника. Ми повинні були, перед поставленем програми нашої національної роботи, не лиш докладно познакомити ся з історією розвою нашої суспільности, але також придивити ся ближше національним змаганням культурнійших від нас народів, перестудіювати історію їх національних рухів від самого їх завязку аж по нинішні часи. Вибравши се, що всім тим національним змаганням спільне, одержимо наукове розв'язане національного питання. Доперва тоді, коли придивимо ся нашим соціальним обставинам в сьвітлі тої наукової теорії націоналізму, потрафимо виробити собі повне і ясне понятє ціли наших національних змагань. Коли вже ясна буде ціль, коли вона буде відповідати потребам нашої суспільности, і коли тая ціль дорогою пропаганди стане ся власністю загалу, всенародним ідеалом — практична програма і средства до осягнення ціли, вже знайдуть ся. Доки того не буде, вся наша національна політика буде — що найбільше — забавкою в політику, а така забавка є страшним злочином, коли поважні люде, в котрих руці опинила ся доля народу, хоч би несвідомо, бавлять ся в хвилі борби о жите і смерть народу.

В наших теоретичних студиях над справою новочасного націоналізму, можемо з праць чужих социологів користати лише о стілько, оскільки вони дають нам можливість познакомити ся з правилами розвою суспільностей, пізнати мотори соціального поступу і позволять нам зрозуміти зависимість розвою між поодинокими суспільними інституціями, зв'язь між поодинокими суспільними появами. Все те мусимо опа-

нувати, заки приступимо до студій над самим національним питанєм. О скільки студії над початковими фазами розвою народів і над їх економічним житєм поступили на Заході так далеко, що під тим взглядом можемо повними пригорщами черпати результати праць чужих учених і використовувати їх для пояснення наших відносин, то теоретичні студії над самим національним питанєм і на Заході дуже недостаточні. Ціла література в тій справі дуже скупа і поверховна.

Найбільшою хибою всіх проб наукового поглиблення річи було се, що учені приступаючи до предмету, не здавали собі справи з того, до якої галузи людського знання належить питанє, котре брали ся пояснювати. Не знаючи того, що нація — то суспільність на певнім степені культурного розвою, що націоналізм — то не зоологічне, або лінгвістичне питанє, що оно не має нічого спільного ні з расою, ні з грамати-кою, відразу сходили на манівці, котрими ніколи не доходить ся до ціли, справи не пояснює ся, але противно, ще більше замотує. Через те, що учені зле брали ся до річи, все, що о тій справі написано, не посідає найменшої, ні теоретичної ні практичної вартости і до пояснення справи ні троха не причиняє ся. І не диво! Наука звичайно займає ся питаннями, котрих роз'ясненє потрібне в практичнім житю. Де самі вже потреби житя, ділаючи віками в тім самім напрямі, зорганізували суспільність на національних основах, там національне питанє або цілком не існує, або існує не в цілій повни. Де яке питанє не існує, де оно не є „злобою дня“, там всі досліди учених над дотичною справою, булиби стратою часу. Так само

стратою часу булоби читанє всїх доси виданих теоретичних праць, обговорюючих згадану справу, бо автор студії певно не обняв цілого предмету.

В останніх часах, великого практичного значіння набрала національна справа в таборі австрійської соціальної демократії. Свій інтернаціоналізм соціально-демократичні доктринери помішали були з космополітизмом і в національних змаганнях добачували гамівник соціального поступу. Через те, що національні змагання найсильнійше і найвиразнійше проявили ся в часах розцвиту капіталізму, а національну програму виписала на своїм прапорі буржоазія, котра національними аргументами воювала з класовими змаганнями робітників, соціально-демократичні провідники робітничої класи кинули анатему на націоналізм: Се чисто буржоазний продукт, з котрим пролетарият не може мати нічого спільного, бо соціалізм і націоналізм суть річами, котрі себе виключають.

Національний рух, що в останніх літах так сильно розвинув ся між славянськими народами, захопив також соціально-демократичних робітників. Славянські [головно чеські] робітники погодили якось огонь з водою, бо розвинули національний прапор і лишили ся соціальними демократами. Вони в практиці показали, що національна справа не є виключно справою буржоазії, що націоналізм можна дуже добре помирити з інтернаціональними змаганнями робітничої класи, з міжнародною організацією боротьби соціалістичного пролетарияту з капіталізмом. Німецьким соціальним демократам не дуже була до вподоби така герезія, але остаточно мусіли вибрати: або виправдавши націо-

налізм, помирити національні змагання з інтер-національними змаганнями соціалізму, або ки-нувши анатему на геретиків — сля вже не цілком стратити славянських робітників, то що найменше, внести в австрійську соціально-демократичну робітничу партію національні спори і ними ослабити силу партії. Приперті до муру кінчеючістю, соціальні демократи відкомандиру-вали свого теоретика, чоловіка з глибоким соціологічним образованием, щоби справу по-глибив науково і теорію погодив з практикою. Студія Кавцкого „Новочасна народність“ і статя [Neue Zeit 1898/9] „Національна борба і дер-жавне право в Австрії“, суть першими працями, що дискусію над дотичним питаннем звели на відповідну дорогу. Хоч би деякі остаточні ви-води Кавцкого були хибні, хоч не один його погляд на біжучі справи не видержує критики і не дасть ся погодити з льюїкою фактів, то всеж таки студія Кавцкого „Новочасна на-родність“ дає нам ключ до розв'язання неодного практичного питання національної політики. Вага студії Кавцкого лежить головню в тім, що він темної справи не пояснює ще темнішими гіпо-тезами, не студіює предмету в послідній фазі його рзвою, але поперед всего слідить за гене-зою з'явиска. Щоби відповісти на питанне, що є новочасна нація, Кавцкі сягнув глибоко в історію і старав ся розслідити, під впливом яких чинників дикі племена зливали ся в на-роди, та в який спосіб ті народи перетворювали ся в один соціальний орґанізм, розвинули ся в нинішні народности.

В студії Кавцкого найсильніша тая часть, в котрій він обговорює спосіб повставання за-вязків пізнійших націй і найдавніші народо-

творчі чинники, де виказує рівнобіжність і обопільну залежність між розвитком почуття національної єдності а державним розвитком суспільності. Тенденцією студії є виказати, що історія націоналізму даної суспільності, є історією її державного розвитку її державних змагань. Слаба сторона студії лежить в тім, що Кавцкі обговорюючи значення впливу економічних чинників на завязки державної організації народів — того передумовія повстання нації, і на дальший розвиток національних змагань в народі, забуває, що *державний устрій і державний розвиток* даного народу, станувши на певній висоті, *зачинає сам собою бути мотором суспільного розвитку*. Держава стає ся чинником, що з одного боку самостійно впливає на розвиток суспільних інституцій і ідейних змагань членів суспільності, а не раз навіть параліжує вплив економічних чинників, з другого боку той державний устрій улягає не лиш впливам економічних чинників, але дуже часто впливам, що не мають нічого спільного з економією: (технікою продукції, виміною товарів і т. п.) В наслідок того Кавцкі за слабо заакцентував вплив чисто політичних чинників на розвиток національних змагань, на скріплене почуття національної єдності і сили у новочасних народів. В тій, як і в кількох інших точках, студія Кавцкого була би повніша і основніша, коли би він був для своїх висновків використав історію розвитку держав і народів Сходу Європи.

Наведені Кавцким чинники покликують до життя династію, що загортаючи під свою владу осілі на певній території племена дає початок державі. Державна влада, обіймаючи різні, доси самостійні, з собою нічим не зв'язані

зані, дуже часто навіть не посвоячені племена, зливає їх спільними інституціями в один, з часом щораз тісніший суспільний організм. Сума племен перемінює ся в один народ, в націю. Від коли верховна власть над сумою племен даної території спочала в руці династії, рішачим чинником в державнім розвою народу є династія з своїми урядами і своїм війском. Кавцкі замало узгяднив вплив династичного чинника — яко самотійного чинника — на державний, а тим самим і національний розвій деяких народів. Історія нашого народу була би єго на-учила, що наш державний, а заразом і національний розвій перервали не „економічні“ чинники, але се, що вся державна власть на Руси не мала часу опинити ся в руці наших князів. Заки всі нитки суспільного життя опинили ся в руці одної династії, омежні народи, котрі скорійше скристалізували ся в сильні держави, перервали самотійність дальшого нашого державного розвою. З тим зачав ся на Руси процес денационалізації. Ті суспільні класи, що до нині були представителями [Träger] національної ідеї і національних змагань, відповідно до того, чи увійшли в склад польської, чи московської держави, спольщились, або змосковчили ся. Через те, що хлопека класа нігде в світі не була представительною національних змагань і під національним взглядом, всюди була і є лише етнографічною масою, а прочі класи на Руси були репрезентантами польського, або російського націоналізму, народ названий в етнольоґії малоруским, перестав бути нацією. В тім здержаню розвою нашої суспільности в національнім напрямі не бачимо сліду впливів економічних чинників. Не економічний застій

спинив наш національний розвій, а се, що частини наших земель, силою розбою, зроблено складовими частинами иньших, під національним зглядом чужих нам організмів державних. Не економічні чинники стерли на якийсь час наше імя з реєстру європейських націй, а се, що заки в поодиноких клясах руских земель виробило ся глибоке почуте національної єдності, заки витворила ся сильна руска нація, знищено нашу державну самостійність. Се винародовило творців і представителів національної ідеї: аграрну, промислову і торговельну буржоазію, т. є шляхту, міщанство і купецтво.

Студієм повстання і розвою націоналізму довело Кавцкого до результату, що „новочасна національна ідея є в ґрунті річи буржоазною ідеєю“. Дійшовши до такого заключеня, Кавцкі зриває з науковим методом і льоґікою, а на місце ученого, виступає загвожджений доктринер, котрий разом з буржоазією, засуджує на смерть „буржоазійний продукт“ — націоналізм. Націоналізм так довго є поступом суспільности і так довго має рацию биту, як довго міщанство іде на чолі поступового розвою суспільности; з хвилею, коли скінчить ся культурна місія міщанства, з хвилею коли оно стаєсь ретроградним елементом, спиняючим розвій суспільности, — національні змагання, разом з иньшими ідейними продуктами буржоазії тратять рацию істнованя, і можуть служити виключно до реакційних, спиняючих розвій культури цілей. Тут Кавцкі забув, що ідея не все мусить іти до гробу із своїм творцем, що она може стати ся власністю наслідника, котрий її розвине ще глибоше і всестороннійше, як сам автор. Буржоазія витворила великий промисл з суспільним

поділом праці, довела до високої степені успішненя продукції; — чи п. Кавцкі посміє сказати, що все те піде до гробу за буржоазією? Ні! він скаже, що по буржоазії возьме справу в свої руки пролетарият і доперва сей доведе поділ праці, *успішненя продукції* до остаточних границь. Пролетарият довершить се діло, котре зачала, але не годна була докінчити буржоазія. Коли національний прапор в руці капіталістів замаваний болотом реакції, очистить его і піднесе понад облаки рука вибиваючого ся на верх пролетарияту. Він поглибить і розширить національну ідею змаганнями робучої класи, і доперва той націоналізм буде повним, дійсно поступовим націоналізмом. З моральним і економічним крахом буржоазії скрахує лише вузький націоналізм капіталістичної класи і розплине ся в загально-народнім націоналізмі робучої класи. Сама-ж соціалістична ідея економічного колективізму є не що инше, як найостаточнішою льотічною консеквенцією націоналізму. Дотеперішні національні змагання мали головно політичний характер, бо полягали на націоналізації суспільної адміністрації, т. є на витвореню сильної національної держави. Змагання соціальних демократів суть економічним націоналізмом, бо ідуть до націоналізації продукції і взагалі всего економічного життя суспільности. Доперва колективізм буде остаточним словом націоналізму.

Коли би націоналізм даної суспільности був зависимий виключно від змагань буржоазії, на нашій землі руска національна ідея не віджилаби так довго, як довго спольщене або змосковщене міщанство і шляхта руских земель назад не зрущила би ся, або з руского населеня

не витворила ся сильна руска буржоазия. Тимчасом демократизация держав, переведена в половині сего столітя, покликала до народного життя безгласні доси маси хлопів. Через те змагання верховних кляс тратять вже своє давнійше значіне, перестають бути виразом змагань народа, і в міру, як в суспільности росте значіне народної маси, і ідейні змагання тої маси зачинають надавати тон цілій суспільности. Як довго властивими горожанами рускої землі були шляхта і міщаньство, а хлопска кляса була тільки живим господарским інвентаром панів, мож було у нас говорити виключно о польскім, або російскім націоналізмі. З хвилею, коли хлопска кляса прийшла до горожанських прав, від коли змагання тої кляси набрали національного змісту а між рускими недобитками прочих кляс віджили історичні традиції і національні змагання, від сеї хвилі Русини перестають бути етнографічною масою, їх імя знов являє ся в реєстрі європейских націй. Як на заході новочасний націоналізм є продуктом буржоазії, а перейме его і поглибить пролетарият, так знов наш — вузкий впрочім — націоналізм є продуктом руского пролетарияту інтелігенції, а хлопска кляса — даючи своїм клясовим змаганням національний зміст — поглибить его і зреалізує. Наша національна справа була пропаша так довго, як довго виключними репрезентантами ідейних змагань суспільности була шляхта і міщаньство. Від коли до голосу в народних справах прийшов руский хлоп, справа віджила а дальша її судьба звязана з судьбою хлопської кляси.

Велику цивільну відвагу супротив дотеперішного доктринерства соціальних демократів

на точці інтернаціоналізму показав Кавцкі тим, що не лиш виправдав націоналізм, але навіть узнав важність ролі, яку в повстанню держав і націй відіграв такий цілком неекономічний чинник, як мова. В народи зачали лучити ся суспільности, що говорили одною мовою. „Приформованню нації, язык був найважнішим і безумовно конечним чинником.“ Консеквенция з того така, що всякий національний рух іде до того, аби границями держав були яzikові границі народу. Така гадка пробиває ся не двозначно із студії Кавцкого „Національна борба в Австрії“. Дійшовши до таких виводів, Кавцкі предмету дальше не поглубляє, але вертає до псевдо-інтернаціональної, бо космополітичної доктрини і бодай на закінченє мусить копнути зрегабілітований ним самим націоналізм. По думці Кавцкого національні язики зійдуть колись так само на пси, як в загальї цілий націоналізм. Як національна ідея, так само плеканє національних язиків стане ся колись перешкодою дальшого розвою народів. Але на щастє — гадає Кавцкі — як всему на сьвітї, так і національним яzikам приїде кінець. Запанує кілька „сьвітових язиків“ а національні язики зійдуть до значеня діалектів. „В порівнаню з сьвітовими яzikами, національні язики займуть таке положенє, в яким тепер знаходять ся говори супротив літературних язиків.

Таку нісенітницю написав соціяльний демократ, котрий бачить, як росте просьвіта народних мас і як література що раз більше примінює ся до потреб тих мас! Коли сьвітова німецка, або французка література і язык не запанували у нас і не убили національної рускої літератури тоді, коли книжка розходила ся що

найбільше в 500 примірниках, то хіба не потрафить її убити, тоді, коли наші друкарні будуть викидати на торг мільйони примірників. Коли просвіта була привілеєм малого числа одиниць, а писанє і друк книжок в національній мові не вищачував ся, тоді ще могла бути бесіда о можливости запанованя сьвітового языка. Нині стан такий нележить вже до історії. Ми позволимо собі сконстатувати факт, що процес іде в цілком противнім напрямі, що іменно *потреба* знаня чужої, хоч би найбільшої сьвітової мови у *загалу* що раз зменшає ся, бо що лиш принесла нового сьвітова література — все одно, чи белетристична, чи наукова — се при помочи ремісників-перекладачів дістає ся до національних літератур. Образований Німець завдячував колись своє освіченє виключно французским книжкам; нині може бути дуже мудрий без знаня французкої мови.

Ще менше як в просвітнім руху, буде потрібне знанє сьвітових языків в руху промисловім і купецкім. В часах, коли продукція не була сконцентрована в руках немногих промисловців, коли величезне число ремісників мусіло збувати товар консументам безпосередно, коли не було почт, телеграфів і желізниць, коли не було такої конкуренції між продуцентами і консумент більше потребував продуцента, як на відворот, тоді були конечні частійші личні зносини з чужими продуцентами і купцями, потрібне було знанє їх языків. Коли промисел був сконцентрований в одній Англії, тоді очевидно всі ті, що хотіли користати з англійского промислу, мусіли уміти по англійски; хто хотів користати з французкої культури, мусів уміти по

француски. Нині, хоч товарова продукція розвинулася ширше, хоч торгівля заволоділа цілим промисловим життям світа, в кожній нації *зменшилося число осіб*, котрі в тім промислово-торговельнім руху мусять увійти в безпосередні зносини з особами другої нації. Місце соток продуцентів-ремісників, займає один продуцент-фабрикант; дуже часто навіть на місце соток фабрикантів, виступає картель або иньша подібна організація. Ані шефам корпорацій промисловців, ані самим промисловцям *непотрібне знання чужих мов*, так як в тих часах, коли вони мусіли входити в безпосередні зносини з консументами, бо посередництво між фабрикою а консументами відбуває ся при помочи великих купецьких фірм або агентів. *Лише кореспондентам і агентам* промислових і купецьких фірм *потрібне знання чужих мов* — самим фабрикантам, купцям і консументам, оно не потрібне.

Кажемо, що *потрібне знання чужих мов*, але не конче світових. Нині, при страшній конкуренції між продуцентами, фірми мусять коло консументів танцювати так, як коло збитих яєць. Їх агенти мусять послугувати *мовою консументів*, а нею є звичайно не світова мова, навіть не літературні мови, а самі діалекти. Німецькому купцеві нині болгарський і сербський а навіть афганський і бушменський мови потрібніші як французький. Французька фірма має свого кореспондента, котрий до неї напише по німецьки, але африканські дикарі і всі иньші народи, на котрих німецький купець хоче заробити, вимагають, аби він говорив і писав до них не світовим німецьким, але їх національним мовою, їх діалектом. *Сли знання чужих*

язиків є нині економічною потребою, то на всякий случай відносить ся се до національних „діалектів“ а не світових язиків. З розцвитом національних літератур і з упорядкуванням міжнародних економічних відносин при помочи всякого рода агентур і конзулятів, *загал* що раз менше буде відчувати потребу знання чужих язиків. Потреба знання чужих язиків, так світових як і діалектів обмежить ся на фахових учених, ремісниках-перекладачах, агентах і кореспондентах фірм. По за тими людьми, що становлять пропадаючо малий процент людности, знане чужих язиків стратить всяке практичне значінє. Але як хто схоче тратити час на французській або англійській граматиці, то єму того певно ніхто не заборонить. На всякий случай буде се менший шкандал, як наука греки або латини.

В. Будзиновский.

"HOLOS PRAWDY"
— *Book Publishers* —
(BOOK STORE)
119 East 7th Street, New York

"HOLOS PRAWDY"
— *Book Publishers* —
(BOOK STORE)
119 East 7th Street, New York

УКРАЇНСЬКІ РОБІТНИКИ
ЧИТАЙТЕ

„Робочий Народ“

ОРГАН УКРАЇНСЬКОЇ СО-
ЦІЯЛ-ДЕМОКРАТИЧНОЇ ПАР.
ТІЇ В КАНАДІ.

ВИХОДИТЬ ДВА РАЗИ В ТИЖДЕНЬ
Річна передплата \$2.50

Адрес:

„Robotchyj Narod“
BOX 3658
Winnipeg Man. Can.

2.01
(1986)

2870

PL

Видавництво

НАУКОВИХ КНИЖОК

„ГОЛОС ПРАВДИ“.

Книжки котрі що вийшли з друку:

Селянство і Соціалдемократія	40¢
Новітня суспільність і церква	35¢
Народність і її початки	25¢
Чому жінщини жадають	
..... політичного право	15¢

Друкують ся слідуючі книжки:

Чоловік в державнім ярії і
Як відповідати на закиди ворогів?

Замовлене слати на адресу:

Holos Prawdy

207 E 10th St.

New York, N. Y.

REPERAT PRACY

КАРОЛЬ КАВЦІК.

НАРОДНІСТЬ І Ї ПОЧАТКИ.

З додатком

В. Будзиновського.

164092

Ціна 25¢

НАКЛАДМ ВИДАВНИЦТВА

наукових книжок

„ГОЛОС ПРАВДИ“

207 E. 10th St.

New York, N. Y.

1918